

**O'QUVCHILARDA SAVODXONLIK KO'NIKMALARINI PIRLS
XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA SHAKLLANTIRISHNING
ZARURATI**

Sulaymonov Mirsaid Muhiddin o'g'li

Qo'qon DU o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda savodxonlik, xususan, o'qish savodxonligi ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari asosida shakllantirishning pedagogik va metodik zarurati yoritiladi. PIRLS dasturining mazmuni, maqsadi, o'qish jarayonida matnni tushunish, axborotni ajratish, xulosa chiqarish, talqin qilish, baholash hamda matn va vizual axborotni integratsiyalash kabi kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro baholash mezonlarini milliy boshlang'ich ta'lim mazmuniga uyg'unlashtirish, darslarda kompetensiyaviy topshiriqlardan foydalanish, raqamli matnlar bilan ishlash va o'quvchining mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash zarurati asoslanadi. Maqolada PIRLS yondashuvining o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faolligi va baholash jarayoniga ta'siri yuzasidan metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: savodxonlik, o'qish savodxonligi, PIRLS, xalqaro baholash, boshlang'ich ta'lim, o'qib tushunish, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, kompetensiya, baholash mezonlari, raqamli savodxonlik.

Аннотация. В данной статье освещается педагогическая и методическая необходимость формирования у учащихся на этапе начального образования навыков грамотности, в частности читательской грамотности, на основе требований международной программы оценки PIRLS. Анализируется содержание и цель программы PIRLS, а также её роль в развитии таких компетенций, как понимание текста в процессе чтения, выделение информации, формулирование выводов, интерпретация и оценивание содержания, интеграция текстовой и визуальной информации.

Обосновывается необходимость гармонизации критериев международного оценивания с содержанием национального начального образования, использования компетентностно-ориентированных заданий на уроках, формирования навыков работы с цифровыми текстами и поддержки самостоятельного мышления учащихся. В статье также представлены методические рекомендации относительно влияния подхода PIRLS на деятельность учителя, активность учащихся и процесс оценивания.

Ключевые слова: грамотность, читательская грамотность, PIRLS, международное оценивание, начальное образование, понимание прочитанного, работа с текстом, критическое мышление, анализ информации, компетенция, критерии оценивания, цифровая грамотность.

Abstract. *This article highlights the pedagogical and methodological necessity of developing students' literacy skills, particularly reading literacy, at the primary education level based on the requirements of the PIRLS international assessment program. The article analyzes the content and objectives of PIRLS, as well as its role in developing such competencies as understanding texts during reading, identifying relevant information, drawing conclusions, interpreting and evaluating content, and integrating textual and visual information. The necessity of harmonizing international assessment criteria with the content of national primary education, using competency-based tasks in lessons, developing skills for working with digital texts, and supporting students' independent thinking is substantiated. The article also provides methodological recommendations concerning the impact of the PIRLS approach on teachers' activities, students' engagement, and the assessment process.*

Keywords: literacy, reading literacy, PIRLS, international assessment, primary education, reading comprehension, text-based activities, critical thinking, information analysis, competence, assessment criteria, digital literacy.

Kirish. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchiga faqat o'qish va yozishning texnik malakasini berish emas, balki uning o'qigan ma'lumotini anglash, mazmunini tahlil qilish, turli manbalardan olingan axborotni taqqoslash, muhim jihatlarni ajratish, dalillar asosida xulosa chiqarish va o'z fikrini asoslash qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat. Savodxonlik tushunchasi shu bois an'anaviy "savod chiqarish" doirasidan kengayib, shaxsning real hayotiy vaziyatlarda matn va axborot bilan samarali ishlash kompetensiyasini ham qamrab olmoqda.

Xalqaro ta'lim tadqiqotlari mazkur jarayonni ilmiy asosda kuzatish va taqqoslash imkonini beradi. Xususan, IEA tomonidan o'tkaziladigan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) dasturi boshlang'ich ta'limning to'rtinchi sinf bosqichidagi o'quvchilarning o'qish savodxonligini xalqaro miqyosda baholashga qaratilgan. Tadqiqot 2001-yildan boshlab har besh yilda o'tkazib kelinmoqda va o'quvchilarning o'qishdagi yutuqlarini taqqoslash hamda ta'lim tizimlari samaradorligini kuzatish imkonini beradi.

PIRLSning dolzarbligi uning faqat test natijasini aniqlash bilan cheklanmasligida namoyon bo'ladi. Dastur o'quvchining matnni qanday tushunishi, undan qanday ma'lumot ajratishi, mazmunni talqin qilishi va o'z qarashlarini matnga tayangan holda asoslay olishini aniqlashga xizmat qiladi. Shu sababli PIRLS yondashuvini dars jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarda funksional savodxonlikni rivojlantirishning samarali yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik kuzatish va ilmiy-metodik manbalarni o'rganish metodlaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida IEAning PIRLS 2021 baholash doirasi va xalqaro natijalariga oid materiallar olindi. PIRLS 2021 tadqiqotida qariyb 400 ming o'quvchi ishtirok etgani, shuningdek, o'quvchi, ota-ona, o'qituvchi va maktab kontekstiga oid ma'lumotlar ham yig'ilgani mazkur baholashning kompleks xarakterini ko'rsatadi.

Muhokama va natijalar. PIRLS — boshlang'ich ta'limning to'rtinchi sinfida o'qiyotgan o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholaydigan xalqaro

tadqiqotdir. IEA uni to'rtinchi sinf o'quvchilarining o'qishdagi yutuqlarini kuzatishning xalqaro standarti sifatida tavsiflaydi. Tadqiqotning asosiy ahamiyati turli mamlakatlardagi o'quvchilarning o'qish savodxonligi natijalarini taqqoslash, vaqt davomida o'zgarishlarni kuzatish va ta'lim tizimiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash imkonini berishidir.

PIRLS yondashuvida o'qish savodxonligi o'quvchining matnni shunchaki o'qishi emas, balki matn mazmunini anglash va undan maqsadli foydalanish qobiliyati sifatida qaraladi. Demak, o'qish jarayonining natijasi harflarni to'g'ri talaffuz qilish yoki gaplarni ravon o'qish bilangina belgilanmaydi. O'quvchi o'qilgan matn asosida savolga javob berishi, muhim va ikkilamchi ma'lumotni farqlashi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi, muallif fikrini tushunishi, matndan dalil topishi va o'z xulosasini shakllantirishi zarur.

PIRLS 2021 siklida raqamli baholashga o'tish ham muhim yangilik bo'ldi. IEA ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatlarning qariyb yarmi raqamli baholash shaklidan foydalangan bo'lib, topshiriqlarda veb-sahifalar, videolar, havolalar va boshqa navigatsion elementlarni o'z ichiga olgan interaktiv materiallardan foydalanilgan. Bu holat zamonaviy savodxonlik tushunchasining raqamli muhitda axborotni izlash, tanlash va tushunish ko'nikmalari bilan chambarchas bog'lanayotganini ko'rsatadi.

O'quvchilarda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning zarurati

Birinchidan, savodxonlik o'quvchining barcha fanlarni o'zlashtirishiga ta'sir ko'rsatadigan tayanch kompetensiyadir. Matnni yetarli darajada tushunmagan o'quvchi matematika masalasining shartini, tabiatshunoslikdagi ilmiy izohni yoki tarixiy ma'lumotni ham to'liq anglashda qiyinchilikka duch keladi. Shuning uchun o'qish savodxonligini faqat ona tili va o'qish darslarining vazifasi sifatida emas, balki barcha fanlar uchun zarur bo'lgan universal o'quv kompetensiyasi sifatida qarash lozim.

Ikkinchidan, axborot hajmining tez sur'atlarda ortib borishi o'quvchidan axborotni tanqidiy baholashni talab etmoqda. Internet, elektron kitoblar, ijtimoiy tarmoqlar va multimedia resurslari sharoitida o'quvchi bir xil mavzuga oid turli

mazmundagi axborotlarga duch keladi. Bunday vaziyatda savodxonlik o'qish tezligi bilan emas, balki axborotning ishonchliligi, mazmuni va maqsadini anglash bilan ham belgilanadi.

Uchinchidan, PIRLS natijalari ta'lim tizimlariga o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish uchun muhim ma'lumot beradi. 2021-yilgi siklda 57 mamlakat va 8 ta benchmarking tizimi ma'lumotlari shakllantirilgan. Shuningdek, 2016–2021-yillar oralig'ida taqqoslash mumkin bo'lgan 32 ta mamlakatning 21 tasida o'qishdagi o'rtacha natijalar pasaygani qayd etilgan. Bu ko'rsatkichlar o'qish savodxonligini muntazam va maqsadli rivojlantirish zaruratini kuchaytiradi.

To'rtinchidan, savodxonlik o'quvchining mustaqil ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi. Matnni chuqur tushuna oladigan bola yangi bilimni mustaqil izlaydi, savollar qo'yadi, o'z fikrini asoslaydi va turli manbalar bilan ishlay oladi. Shu ma'noda o'qish savodxonligi keyingi ta'lim bosqichlari uchun tayanch sifatida xizmat qiladi.

PIRLS yondashuvini boshlang'ich ta'limga tatbiq etishda topshiriqlar mazmuni o'quvchining matn bilan faol ishlashini ta'minlashi kerak. Bunda quyidagi ko'nikmalarni izchil shakllantirish maqsadga muvofiq:

- matndan bevosita berilgan ma'lumotni topish va qayta ifodalash;
- matndagi alohida qismlar o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash;
- asosiy g'oya va muhim tafsilotlarni ajratish;
- matn asosida xulosa chiqarish va sabab-oqibat munosabatlarini tushuntirish;
- muallifning maqsadi, munosabati yoki fikrini anglash;
- matn mazmunini shaxsiy tajriba va mavjud bilimlar bilan bog'lash;
- matnni baholash va berilgan fikrni dalillar bilan asoslash;
- jadval, rasm, diagramma, xarita, sarlavha va boshqa vizual axborotlarni matn bilan birgalikda talqin qilish;
- raqamli muhitda berilgan matnlar va axborotlar o'rtasida navigatsiya qilish.

PIRLS tipidagi topshiriqlarni darsga kiritish o'qituvchidan mavjud matnni oddiy savol-javob asosida o'rganishdan ko'ra murakkabroq faoliyatni tashkil etishni talab qiladi. Masalan, matn o'qilgandan so'ng "Matnda nima haqida gapirilgan?" savoli bilan cheklanib qolmasdan, "Matnning qaysi qismi sizning xulosangizni tasdiqlaydi?", "Qahramonning qaroriga nima sabab bo'ldi?", "Agar voqea boshqacha rivojlanganida natija qanday bo'lishi mumkin edi?" kabi savollar berilishi mumkin.

Bunday topshiriqlar o'quvchini matnni qayta aytishga emas, balki matn asosida fikrlashga undaydi. Shu bilan birga, topshiriqlarning murakkabligi bosqichma-bosqich oshirilishi kerak. Dastlab aniq axborotni topish, keyinchalik xulosa chiqarish, so'ngra tahlil qilish va baholashga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimi qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

O'qituvchi matn bilan ishlashni "o'qishdan oldin — o'qish jarayonida — o'qishdan keyin" bosqichlari asosida tashkil etishi mumkin. O'qishdan oldin sarlavha, rasm va kalit so'zlar asosida taxminlar ilgari suriladi. O'qish jarayonida muhim ma'lumotlar belgilanadi, savollar shakllantiriladi va tushunilmagan qismlar aniqlanadi. O'qishdan keyin esa xulosa, dalillash, taqqoslash va baholash faoliyatlari bajariladi.

PIRLS asosida savodxonlikni shakllantirish o'qituvchining rolini ham o'zgartiradi. O'qituvchi faqat tayyor bilimni yetkazuvchi emas, balki o'quvchining matn bilan mustaqil ishlashini tashkil etuvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi. U turli darajadagi savollar, ochiq va yopiq topshiriqlar, dalillash, juftlik va guruhli muhokama, grafik organayzerlar hamda refleksiv faoliyatdan foydalanishi zarur. O'qituvchi uchun muhim vazifalardan yana biri o'quvchilarning individual farqlarini hisobga olishdir. Bir xil matn bilan ishlashda ayrim o'quvchilar aniq axborotni topishda, boshqalari esa xulosa chiqarishda yoki o'z fikrini dalillashda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra differensiallashtirish, qo'shimcha tayanch savollar va vizual vositalardan foydalanish samarali natija beradi.

PIRLS 2021da maktab, o'qituvchi, o'quvchi va oila kontekstlariga oid

ma'lumotlarning ham yig'ilgani o'qish savodxonligi faqat sinfdagi dars bilan belgilanmasligini ko'rsatadi. Demak, maktab va oiladagi kitobxonlik muhiti, o'quvchining o'qishga munosabati, o'qish odatlari va pedagogik qo'llab-quvvatlash ham muhim omillardir.

Zamonaviy o'quvchi bosma matn bilan bir qatorda elektron va multimedia matnlaridan ham foydalanadi. Shu sababli savodxonlikni rivojlantirishda raqamli matnlarni o'qish, havolalar orqali kerakli axborotga o'tish, matn va tasvirni birgalikda tahlil qilish, turli manbalardagi ma'lumotlarni taqqoslash kabi faoliyatlarga ham e'tibor qaratish zarur. PIRLS 2021ning raqamli baholashga o'tishi mazkur yo'nalishning xalqaro baholash tizimida tobora muhimlashayotganini ko'rsatadi.

Bunda raqamli vositalardan foydalanishning o'zi maqsad bo'lmasligi kerak. Asosiy maqsad — texnologiya yordamida o'quvchining matnni anglash, axborotni izlash, saralash va baholash faoliyatini kuchaytirishdir. Masalan, o'quvchiga bir mavzu bo'yicha qisqa matn, rasm va jadval berilib, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash topshirig'i berilishi mumkin.

Savodxonlikni shakllantirish faqat maktabdagi darslar bilan cheklanmasligi kerak. O'quvchining uyda kitob o'qishi, kattalar bilan o'qilgan matnni muhokama qilishi, savol berishi va o'z fikrini erkin ifodalashi uning o'qishga bo'lgan munosabatini mustahkamlaydi. PIRLS tadqiqotida oila va maktab muhitiga oid kontekst ma'lumotlarining yig'ilishi ham ushbu omillarning o'qish yutuqlari bilan bog'liqligini o'rganish imkonini beradi.

Shuning uchun maktablarda “oilaviy kitobxonlik”, “birgalikda o'qish”, “o'qilgan kitobni muhokama qilish” kabi sodda, ammo muntazam faoliyatlarni yo'lga qo'yish mumkin. Ota-onalarga esa bolaga tayyor javobni berish o'rniga matn asosida savollar berish, uning fikrini tinglash va javobini dalillashga undash tavsiya etiladi.

PIRLS xalqaro dasturi talablarini milliy ta'limga joriy etishda ularni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki milliy o'quv dasturi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ona tilining grammatik va leksik imkoniyatlari hamda milliy madaniy

kontent bilan uyg'unlashtirish muhimdir. O'zbek xalq ertaklari, maqollar, hikoyalar, tarixiy va tabiatga oid matnlar asosida PIRLS tipidagi topshiriqlar tuzish o'quvchining bir vaqtning o'zida milliy qadriyatlarni anglash va o'qish savodxonligini rivojlantirishiga xizmat qiladi.

Bunda matn tanlashda uning hajmi, tilining o'quvchi yoshiga mosligi, mazmuniy yaxlitligi va turli darajadagi savollar tuzish imkoniyati hisobga olinishi lozim. Bir matn asosida faktik, inferensial, tahliliy va baholovchi topshiriqlarning birgalikda berilishi o'quvchining kompleks savodxonligini rivojlantiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, PIRLS yondashuvining boshlang'ich ta'limdagi asosiy qiymati baholash vositasidan ko'ra kengroqdir. U o'qituvchini o'quvchining matn bilan qanday fikrlashini kuzatishga, o'quvchini esa o'qilgan ma'lumotga nisbatan faol munosabat bildirishga undaydi. Xalqaro tadqiqot ma'lumotlarida o'qish natijalariga ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, maktab muhiti va o'quvchining o'qishga munosabati kabi omillar ta'sir qilishi qayd etiladi.

Shuning uchun faqat test topshiriqlarini ko'paytirish yetarli emas; savodxonlikni shakllantiruvchi yaxlit pedagogik muhitni yaratish talab etiladi.

Shuningdek, PIRLSga tayyorgarlikni alohida "testga tayyorlash" kursiga aylantirish maqsadga muvofiq emas. Agar o'quvchi har kuni turli janrdagi matnlarni o'qisa, mazmunini muhokama qilsa, dalil topib fikrini asoslasi va mustaqil xulosa chiqarsa, PIRLS tipidagi vazifalarni bajarish ko'nikmasi tabiiy ravishda shakllanadi. Demak, xalqaro baholash dasturining metodologik g'oyalarini kundalik ta'lim jarayoniga singdirish ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

Xulosa. O'quvchilarda savodxonlik ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida shakllantirish bugungi boshlang'ich ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Chunki zamonaviy savodxonlik o'qish va yozishning texnik ko'nikmalaridan tashqari, matnni chuqur anglash, axborotni tanlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish, baholash va o'z fikrini dalillar asosida ifodalashni ham talab etadi.

PIRLSning xalqaro tajribasi o'qish savodxonligini muntazam o'lchash va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi maktab hamda oila omillarini birgalikda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. 2021-yilgi siklda raqamli baholash

imkoniyatlarining kengayishi esa o'qish savodxonligining raqamli axborot muhiti bilan tobora ko'proq bog'lanayotganini ko'rsatdi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich ta'limda PIRLS yondashuvini joriy etishning eng samarali yo'li — o'quvchini testga emas, mazmunli o'qishga tayyorlashdir. Buning uchun darslarda turli janrdagi matnlar bilan ishlash, savol berish, dalil topish, taqqoslash, xulosa chiqarish, muhokama qilish va refleksiya kabi faoliyatlar tizimli tashkil etilishi lozim. Ana shunda PIRLS xalqaro baholash dasturi nafaqat natijani o'lchovchi vosita, balki o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantiruvchi pedagogik metodologik yo'nalishga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
2. Mullis, I. V. S., von Davier, M., Foy, P., Fishbein, B., Reynolds, K. A., Wry, E. PIRLS 2021 International Results in Reading. Boston College, 2023.
3. von Davier, M., Mullis, I. V. S., Fishbein, B., Foy, P. Methods and Procedures: PIRLS 2021 Technical Report. Boston College, 2023.
4. IEA. PIRLS 2021 Publications and Passages. International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
5. IEA. PIRLS 2021 International Database. International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 2023.
6. IEA. PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading. 2022.
7. IEA. PIRLS 2021 Results International Press Release. 2023.
8. IEA. PIRLS 2021 Infographic Presentation. 2023.